

DETEKTIV ASARLARDA JINOYAT VA TERGOV LEKSIKASINING KONNOTATIV VA PRAGMATIK XUSUSIYATLARI (Agata Kristi qalamiga mansub “The A.B.C. Murders” asari misolida)

Shoxidova Mashxura Kobuljonovna

Namangan davlat universiteti, Ingliz tili va adabiyoti kafedrasida katta o‘qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22137320>

Annotatsiya: Ushbu maqolada detektiv diskurs doirasida jinoyat va tergov leksikasining konnotativ hamda pragmatik xususiyatlari Agata Kristinining mashhur "The A.B.C. Murders" romani matni asosida tahlil qilinadi. Detektiv asarlardagi maxsus leksik birliklarning kontekstual ma'nolari, ularning o'quvchi hamda qahramonlar kognitiv faoliyatiga ko'rsatadigan ta'siri lingvopragmatik va stilistik nuqtayi nazardan ochib berilgan. Asardan olingan aniq parchalar lingvistik tahlil etilib, muallif qo'llagan pragmatik manipulyatsiya vositalari va leksik birliklarning emotsional-ekspressiv bo'yoqlari tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: detektiv diskurs, jinoyat leksikasi, tergov, lingvopragmatika, konnotatsiya, "The A.B.C. Murders", nutqiy akt, kognitiv tilshunoslik.

KIRISH

Detektiv adabiyot diskursi nafaqat o'zining kompozitsion murakkabligi, balki o'ziga xos lingvistik tabiati bilan ham tilshunoslikda alohida o'rin egallaydi. Detektiv diskursning markazida jinoyat va uning tergov jarayonini ifodalovchi maxsus leksika turadi. Jinoyat va tergov leksikasi asarda shunchaki nominativ vazifani bajarmaydi, balki kuchli konnotativ va pragmatik yukka ega bo'ladi [4]. Agata Kristi ijodida til vositalaridan foydalanish mahorati o'quvchining diqqatini chalg'itish, lisoniy tuzoqlar yaratish va tergov jarayonidagi psixologik taranglikni ifodalashga qaratilgan [1]. Romanlaridagi har bir muloqot va monolog ma'lum bir pragmatik maqsadga yo'naltirilgan bo'lib, qahramonlarning lisoniy portretini shakllantirishda xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Detektiv diskurs va sud-tergov leksikasini lingvistik jihatdan o'rganish pragmatika, kognitiv tilshunoslik va stilistika chorrahasida amalga oshiriladi. Lisoniy birliklarning pragmatik tabiati J.Ostin[2] va J.Sörl [5] tomonidan ishlab chiqilgan nutqiy aktlar nazariyasiga borib taqaladi. Detektiv diskursda tahdid xatlari, guvohlik ko'rsatmalari va tergovchining savol-javoblari o'ziga xos pragmatik funksiyalarni bajaruvchi illokutiv aktlar hisoblanadi. G.P.Grays muloqot prinsiplari va implikatura nazariyasi[3] ham detektiv matnlarni tahlil qilishda muhim asbob hisoblanadi. Chunki detektiv muloqotda qahramonlar ko'pincha Grays maksimasini ataylab buzadilar (masalan, noto'g'ri ma'lumot berish yoki keragidan ortiq gapirish orqali) [4]. O'zbek va jahon tilshunosligida detektiv asarlar matnini lingvopoetik va stilistik tadqiq etish yuzasidan qator ishlar qilingan. Xususan, badiiy matn pragmatikasi va konnotativ ma'no ko'chishi masalalari o'zbek tilshunosligida, masalan, M. Yo'ldoshev asarlarida ham keng yoritilgan[6]. Biroq, Agata Kristi asarlarida jinoyat va tergov leksikasining sof pragmatik manipulyatsiya vositasi sifatidagi o'rni hamda ushbu birliklarning konnotativ semantikasini asar matnidagi aniq parchalar asosida tadqiq etish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda [1].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Kontekstual tahlil metodi – matndagi jinoyat va tergovga oid so'zlarning individual-avtorlik va vaziyatga bog'liq semantik o'zgarishlarini aniqlashda qo'llandi [4].
2. Pragmatik tahlil – muloqot ishtirokchilarining nutqiy niyatlari (illokutiv maqsadlari) va lisoniy manipulyatsiyani ochish uchun xizmat qildi [4].
3. Semantik-stilistik tahlil – leksik birliklarning emotsional, ekspressiv va baholovchi konnotatsiyalarini tadqiq etishda ishlatildi [4].

Tadqiqot materiali sifatida Agata Kristinining "The A.B.C. Murders" asarining original ingliz tilidagi matni [4] va undagi jinoyat ssenariylari olindi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Asar tahlili davomida ma'lum bo'ldiki, jinoyat leksikasining konnotativ tabiati muloqot ishtirokchisining ijtimoiy va professional maqomiga qarab turlicha namoyon bo'ladi[4]. Masalan, Hercule

Poirot uchun jinoyat soʻzi estetik va intellektual obʻekt sifatida namoyon boʻlsa, Japp yoki Kroum kabi politsiyachilar uchun bu professional vazifa, jinoyatchi uchun esa oʻz shaxsiyatini tasdiqlash vositasidir [4].

"The A.B.C. Murders" asarida tergov leksikasining konnotativ va pragmatik tabiatini bir necha guruhga boʻlib tahlil qilish mumkin:

1. "Jinoyat" tushunchasining individual-stilistik konnotatsiyasi

Asarning birinchi bobidayoq Poirot va Hastings oʻrtasidagi suhbatda jinoyat leksikasining odatiy denotativ maʼnosidan (qonunbuzarlik, mudhish voqea) uzoqlashib, individual-subektiv konnotatsiyalar kasb etishini koʻramiz [4]. Poirot oʻz kasbiy faoliyatining oʻziga xosligini va jinoyatga intellektual yondashuvini quyidagicha ifodalaydi [4]: *"Precisely. I pick and choose. For Hercule Poirot nowadays only the cream of crime."* [4,5] Bu parchada *"cream of crime"* (jinoyatning qaymogʻi) iborasi oʻta murakkab, noanʼanaviy jinoyatlarni ifodalovchi ijobiy, estetik va individual-stilistik konnotatsiyaga ega birlik sifatida namoyon boʻladi [4]. Andoverdagi qotillik haqida gap ketganda esa, Poirot va Hastings oʻrtasidagi dialogda jinoyatni idrok etishdagi pragmatik tafovut yaqqol koʻrinadi [4]. Poirot oʻgʻirlik sodir boʻlgan taqdirda asabiy taranglik pasayishini nazarda tutib, buni "taskin" deb atasada, Hastings bunga quyidagicha eʼtiroz bildiradi [4]: *"A robbery may be a thrill but it can hardly be a comfort!"* [4,8] Ushbu parchada *"thrill"* (hayajon/hayrat) va *"comfort"* (taskin/tinchlik) leksemalarining toʻqnashuvi orqali Hastings uchun jinoyat psixologik qoʻrquv va hayajon manbayi boʻlsa, Poirot uchun u kognitiv yengillik yoki tizimli tartib (comfort) asosi ekanligi ochib berilgan [4].

2. "Hoax" (Hazil, chalgʻitish) va "Madman" (Telba) leksemalarining pragmatik qarama-qarshiligi

Tergovchilarning jinoyatchi yuborgan dastlabki xatga nisbatan munosabati ularning keyingi harakatlarini belgilaydi [4]. Inspector Japp maktubni jiddiy qabul qilmay, uni chalgʻituvchi vosita sifatida baholaydi [4]: *"He was of the same opinion as you – a stupid hoax – that was the expression he used."* [4,7] *"Stupid hoax"* (ahmoqona hazil/yolgʻon) iborasi vaziyatni va xat yuboruvchining niyatini devalvatsiyaga uchratish pragmatik vazifasini bajaradi [4]. Biroq Poirot unga qarshi ogohlantiruvchi leksikadan foydalanadi [4]: *"A madman, mon ami, is to be taken seriously. A madman is a very dangerous thing."* [4] Bu yerda *"hoax"* va *"madman"* soʻzlarining kontekstual toʻqnashuvi tergov boshlanishidagi ikki xil konseptual yondashuvni koʻrsatadi [4]. Poirot jinoyatchining xat yuborish ortidagi pragmatik maqsadini (tahdid solish va eʼtibor qozonish) toʻgʻri idrok etadi [4].

MUNOZARA

Asarda A.B.C. tomonidan yuborilgan maktublar jinoyat diskursining eng yorqin pragmatik namunalaridir [4]. Janevchi tomonidan yozilgan ushbu matnlar shunchaki maʼlumot uzatish emas, balki qabul qiluvchining (Poirot) his-tuygʻulari bilan oʻynashishga qaratilgan manipulyativ va provokatsion nutqiy aktlardir [4].

1-parcha tahlili (Tahdid va Chaqiriq xati):

"Mr Hercule Poirot, - You fancy yourself, don't you, at solving mysteries that are too difficult for our poor thick-headed British police? Let us see, Mr Clever Poirot, just how clever you can be. Perhaps you'll find this nut too hard to crack. Look out for Andover, on the 21st of the month. Yours, etc., ABC." [4]

Lisoniy va pragmatik tahlil:

"Fancy yourself" (oʻzingizga bino qoʻygansiz) va "Mr Clever Poirot" (Aqlli janob Poirot) iboralari kesatish va istehzo konnotatsiyasiga ega boʻlib, tergovchining professional obroʻsini shubha ostiga olish orqali uning gʻururiga taʼsir etish maqsadini koʻzlaydi [4].

"Poor thick-headed British police" (kallasi qalin Britaniya politsiyasi) birikmasi orqali yozuvchi rasmiy idoralarni kamsitadi va oʻzining intellektual ustunligini taʼkidlaydi [4].

"Look out for Andover" iborasi pragmatik jihatdan ogohlantirish va deklarativ tahdid kuchiga ega boʻlib, kelgusi jinoyat vaqtini va joyini koʻrsatib, tergovchini faol harakatga undaydi [4].

2-parcha tahlili (Tergov jarayonidagi psixologik suhbatlar):

Guvohlar va gumondorlar bilan suhbat jarayonida ham tergov leksikasi oʻziga xos pragmatik vazifalarni bajaradi [4]. Masalan, asardagi gumondorlardan biri Bert Riddell bilan muloqotda uning agressiv himoya reaksiyasi tilda quyidagicha aks etadi [4]: *"Trying to fasten it on me, are you? Well, you won't succeed. What reason had I got to do a thing like that? Think I wanted to pinch a tin of her bloody tobacco? Think I'm a bloody homicidal maniac as they call it?"* [4]

Bert Riddell nutqidagi *"fasten it on me"* (buni menga toʻnkash), "pinch" (oʻgʻirlamoq), va *"bloody homicidal maniac"* (qonxoʻr manyak) kabi ekspressiv-vulgar va soʻzlashuv nutqiga xos leksika uning ruhiy tarangligi va politsiya bosimidan qoʻrqishini ifodalaydi [4]. Bu tahlillar shuni koʻrsatadiki, tergov muloqoti

jarayonida qo‘llaniladigan lisoniy birliklar sub'ektning ichki holatini va aybsizlik mudofaasini ko‘rsatuvchi lingvopsixologik markerlar vazifasini o‘taydi [4].

Shuningdek, asar syujeti markazidagi "*ABC railway guide*" (ABC temir yo‘l ko‘rsatkichi) shunchaki jismoniy dalil emas, balki asar davomida har bir jinoyat joyida qoldiriladigan ramziy marker (kognitiv ramz) hisoblanadi [4].

XULOSA

Agata Kristinining "The A.B.C. Murders" asari matnini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, detektiv asarlarda jinoyat va tergov leksikasi faqatgina voqelikni tasvirlovchi neytral birliklar emas [4]. Ular kuchli konnotativ yukka ega bo‘lib, quyidagi pragmatik funksiyalarni bajaradi:

1. Qahramonlarning psixologik portretini va ularning voqelikka individual munosabatini ochib berish [4].
2. O‘quvchini kognitiv chalg‘itish va asar syujetidagi intellektual keskinlikni oshirish [4].
3. Jinoyat sodir etuvchi sub'ektning manipulyativ va provokatsion niyatlarini lingvistik jihatdan ro‘yobga chiqarish [4].
4. Asar tahlili detektiv diskursda lisoniy manipulyatsiya va kontekstual semantikani o‘rganish tilshunoslikning eng jozibador va istiqbolli yo‘nalishlaridan biri ekanligini tasdiqlaydi [4].

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Shoxidova M. K. Detektiv diskursdagi jinoiy-huquqiy metaforalarning kognitiv-stilistik tabiati (Agata Kristinining "Rojer Ekroydning qotilligi" romani asosida) // Namangan davlat universiteti ilmiy xabarlari. – Namangan, 2026. – № 6. – B. 112-118.
2. Austin J. L. How to Do Things with Words. – Oxford University Press, 1962.
3. Grice H. P. Logic and conversation // Syntax and semantics. – Academic Press, 1975. – Vol. 3. – P. 41-58.
4. Christie A. The A.B.C. Murders. – London: Collins Crime Club, 1936 (reprinted perfectbound, 2026).
5. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge University Press, 1969.
6. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008.